

СЕКЦІЯ 4 ДЕМОГРАФІЯ, ЕКОНОМІКА ПРАЦІ, СОЦІАЛЬНА ЕКОНОМІКА І ПОЛІТИКА

DOI: 10.32999/ksu2307-8030/2020-39-13

УДК 331.522.4:378(477)

Алексенко Т.М.

*головний консультант сектору досліджень
Таврійського регіону і Криму у місті Херсоні
Національного інституту стратегічних досліджень
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-4075-972X>
E-mail: alexenko.niss@gmail.com*

Максименко О.П.

*завідувач сектору досліджень
Таврійського регіону і Криму у місті Херсоні
Національного інституту стратегічних досліджень
ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-9844-7983>
E-mail: maksimenko.niss@gmail.com*

ПІДВИЩЕННЯ ЯКОСТІ ЛЮДСЬКОГО КАПІТАЛУ ШЛЯХОМ ВДОСКОНАЛЕННЯ ОСВІТИ ТА НАУКОВОЇ ДІЯЛЬНОСТІ – СТРАТЕГІЧНИЙ ЧИННИК РОЗВИТКУ ДЕРЖАВИ

У статті розглянуто аспекти сучасного стану економіки України в умовах системної кризи та пандемії коронавірусної інфекції, їх вплив на зростання бідності та погіршення якості життя населення, виникнення ризиків викликаних необґрунтованою соціально-економічною нерівністю. Проаналізовано вплив якіснішого рівня освіти та розвитку науки на сфері суспільного життя, а саме: зростання ВВП, скорочення безробіття, зниження соціальної напруженості, рівня злочинності та антигромадської поведінки, покращення соціальної мобільності, підвищення культурного рівня населення і соціальної відповідальності громадян. Досліджено зв'язок кількості регіональних закладів вищої освіти з індексом виробництва валового регіонального продукту та індексом конкурентоспроможності регіону. Внесені пропозиції щодо використання вищої освіти та наукових досліджень в якості основної стратегії для боротьби з бідністю та інтеграції України до пулу економічно-розвинутих країн.

Ключові слова: рівень освіти, системна криза, людський капітал, якість життя, постіндустріальне суспільство, валовий внутрішній продукт, заклади вищої освіти.

Алексенко Т.М., Максименко А.П. ПОВЫШЕНИЕ КАЧЕСТВА ЧЕЛОВЕЧЕСКОГО КАПИТАЛА ПУТЕМ СОВЕРШЕНСТВОВАНИЯ ОБРАЗОВАНИЯ И НАУЧНОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ – СТРАТЕГИЧЕСКИЙ ФАКТОР РАЗВИТИЯ ГОСУДАРСТВА

В статье рассмотрены аспекты современного состояния экономики Украины в условиях системного кризиса и пандемии коронавирусной инфекции, их влияние на рост бедности и ухудшение качества жизни населения, возникновение рисков вызванных необоснованным социально-экономическим неравенством. Проанализировано влияние качественного уровня образования и развития науки на сферы общественной жизни, а именно: рост ВВП, сокращение безработицы, снижение социальной напряженности, уровня преступности и антиобщественного поведения, улучшение социальной мобильности, повышения культурного уровня населения и социальной ответственности граждан. Исследована связь количества региональных высших учебных заведений с индексом производства валового регионального продукта и индекса конкурентоспособности региона. Внесены предложения по использованию высшего образования и научных исследований в качестве основной стратегии для борьбы с бедностью и интеграции Украины в пул экономически развитых стран.

Ключевые слова: уровень образования, системный кризис, человеческий капитал, качество жизни, постиндустриальное общество, валовой внутренний продукт, учреждения высшего образования.

Alexsenko Tamara, Maksimenko Aleksandr. IMPROVING THE QUALITY OF HUMAN CAPITAL BY IMPROVING EDUCATION AND RESEARCH IS A STRATEGIC FACTOR IN THE DEVELOPMENT OF THE STATE

The aspects of the current Ukraine's economy's state were distinguished in the article. The following factors were taken into account for further consideration: systemic crisis, coronavirus pandemic, their impact on the growth of poverty and life quality's deterioration, the formation of risks, caused by the unreasonable socio-economic inequality. It was determined, that category of life's quality has the maximum reflection of the human life's satisfaction, and its most important component is the level of education, which has the strong dependence on the actions of the authorities. An example of the countries life index's quality calculation was given basing on which the education factor was determined as a key one. The education's level and the science's development influence on the spheres of public life was analyzed, more specifically: GDP growth, reduction of unemployment, social tension, crime and antisocial behavior, the improvement of social mobility, raising the population's cultural level and citizen's social responsibility. The influence of the regional higher educational institutions' number on the production of gross regional product and the competitiveness of the region has been investigated. The ranking of TOP-35 countries of the world with the highest and lowest education level index was analyzed. The conclusions about the direct dependence of the educational level in the country and its economic development were highlighted. The requirements for the specifics of the existing ones for the educational characteristics of human capital in the modern labor market were considered. The usage by world's economically developed countries of the education's investments and research activities increasing as an instrument of economic growth was studied. The collected and processed proposals for improving of the education's quality were presented by the leading institutions of higher education in the Tauride region. Basing on the processing results, the proposals regarding the usage of higher education and scientific research as the main strategy for fighting poverty and integrating

Ukraine into the pool of economically developed countries were advanced. It was proposed to consider the investments on education and research activities as the most effective tool to stimulate the economic growth, life's quality improvement, and guarantee the success and security of Ukraine. An attention was accented on the necessity to develop and implement the Strategy for improving the quality of higher education in Ukraine.

Keywords: level of education, systemic crisis, human capital, quality of life, post-industrial society, gross domestic product, institutions of higher education.

Постановка проблеми. Економіка України перебуває в стані стагнації та потребує радикальних заходів по її оздоровленню. Враховуючи загальносвітову економічну кризу та пандемію коронавірусу, резерви економічного розвитку слід вишукувати за рахунок внутрішніх інвестицій. Стратегічним чинником, розвитку держави та підвищення якості людського капіталу, на думку авторів, має стати вдосконалення системи вищої освіти та наукової діяльності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідження таких вчених та експертів-економістів як: О.В. Длугопольський, Г.З. Чекаловська, В.П. Кухар, П.С. Єщенко, Я. А. Жаліло, Н.А. Тюхтенко, А.В. Ломоносов, О.Е. Ломоносова, Г.Г. Савіна, О.Є. Куц свідчать про прямий вплив рівня освіти і наукової діяльності на соціально-економічний розвиток держави, якість життя та людського капіталу. В статті вперше буде розглянуто вплив закладів вищої освіти (далі – ЗВО) на економіку регіонів, їх кореляція з індексами валового регіонального продукту та індексами конкурентоспроможності.

Мета статті. На основі викладеного, можна сформулювати мету дослідження, яка полягає в тому, щоб довести, що збереження та розвиток державних регіональних ЗВО, забезпечення доступності вищої освіти для всіх верств населення має стати стратегічним чинником економічного зростання, боротьби з бідністю та інтеграції України до пулу економічно-розвинутих країн.

Виклад матеріалу дослідження та його основні результати. Україна багато років знаходиться в глибокій системній кризі. Після розпаду Радянського Союзу економіка України входила в десятку найбільших економік світу і по багатьох позиціях займала лідируючі місця в Європі, мала ряд високотехнологічних виробництв, таких як космічне, авіаційне-, суднобудування, точне приладобудування, електроніка та ін. У даний час країна з промислово розвинутої перетворюється в аграрно-промислову, і має всі передумови перетворитися в суто аграрну. Збільшується зовнішній борг за кредитами. Диференціація населення за рівнем доходів наближається до критичного рівня. В незадовільному стані соціальна сфера. Основна маса населення відсторонена від власності та управління. Всі рівні влади намагаються виправдати такий стан зовнішньою агресією, зношеністю засобів виробництва, жорсткою конкуренцією на світових ринках, різними санкціями, квотами, митними бар'єрами. При цьому не приділяється достатньо уваги внутрішнім причинам деградації економіки. В силу обставин, що склалися, в сьогоденних умовах різко зростає роль освіти та наукової діяльності, які б дозволили не тільки уникнути багатьох помилок, але і, що особливо важливо, виробити позитивну програму радикальних перетворень в національній економіці, яка сприятиме евроінтеграції України.

Валовий внутрішній продукт (далі – ВВП) за паритетом купівельної спроможності (далі – ПКС) на душу населення (реальний ВВП) в Україні – складає лише 20% від середнього по ЄС, що є другим найнижчим рівнем серед усіх країн Центральної та Схід-

ної Європи. Ситуація ускладнилася у зв'язку з пандемією коронавірусу. Для України нова криза стане ще більшим ударом, ніж для решти світу. Українська економіка – мала і відкрита. Це означає, що вона дуже залежить від ситуації у світі, зокрема, від попиту та пропозиції на товари українського експорту і цін на товари, які Україна імпортує. Згідно прогнозу МВФ, ВВП України через коронавірус упаде на 7,7%, тоді як світова економіка – на 3%. Тобто відновлення після кризи для України буде більш тривалим, ніж для решти світу: зростання ВВП України в 2021 році прогнозується на рівні 3,6%, тоді як зростання економіки світу – на 5,8%. Це означає, що нова криза тільки збільшить розрив між Україною і розвиненими країнами, як за показником конкурентоспроможності економіки, так і за показниками якості життя. Експерти ЮНІСЕФ прогнозують, що економічні наслідки пандемії приведуть у цьому році до зuboжіння значної частини населення України. Число людей, які живуть за межею бідності, за найскромнішими оцінками, збільшиться на 6,3 млн, з них 1,4 млн складуть діти. Мінсоцполітики уточнює, що згідно прогнозу Інституту демографії та соціальних досліджень імені М. В. Птухи НАН України за підсумками 2019 року рівень бідності (за критерієм витрати нижчі за фактичний прожитковий мінімум) очікується на рівні 38,5%, що на 4,7% нижче значення 2018 року, а за підсумками 2020 року рівень бідності зростає до 45%, що на 6,5% вище значення 2019 року [10].

У сучасному світі дати оцінку ефективності діяльності держави, з метою підвищення благополуччя громадян, досить складно, але такі критерії все ж існують. Однією з таких категорій, яка максимально охоплює задоволення людей життям, соціальними відносинами, навколишнім середовищем, а також характеризує структуру потреб і що важливо, має сильну залежність від діяльності органів державної влади, є категорія якість життя, оскільки саме за нею людина орієнтується у всій своїй поведінці. Останнім часом саме значенням індексу якості життя приділяється величезна увага ООН, а також більшістю зарубіжних і вітчизняних вчених.

Зазначений індекс поєднує відібрані об'єктивні (статистичні) та суб'єктивні (соціологічні) показники, які характеризують якість життя та визначають рівень комфорту, в якому перебувають індивід і суспільство. У таблиці наведені дані розрахунку індексу якості життя за даними щорічного моніторингу «Українське суспільство» Інституту соціології НАНУ та моніторингового порівняльного міжнародного проекту «Європейське соціальне дослідження» (ESS), що охоплює 26 європейських країн. Наведені дані дозволяють зробити висновок, що кожна соціально-політична система дозволяє реалізувати певний рівень і характер якості життя. Очевидно, що у формуванні системи показників якості життя фактор освіти відіграє ключову роль, особливо у формуванні системи нормативно-ціннісних координат суспільства. Тобто у економічно розвинутому, демократичному суспільстві найбільшої ваги набирають рівень освіти, професія та досвід роботи. Серйозною

Таблиця 1
Індекс якості життя за даними «Європейського соціологічного дослідження»
шкала від 0 до 10 балів

Сфери якості життя	Країни			
	Фінляндія	Польща	Росія	Україна
Здоров'я	5,4	3,8	3,5	2,9
Благополуччя	8,0	7,1	6,2	5,4
Зайнятість	6,2	6,6	7,1	6,2
Безпека	8,1	8,6	7,5	6,5
Навколишнє середовище	3,3	3,1	2,9	2,8
Освіта	7,9	6,0	4,3	3,9
Демократичне управління	5,9	4,5	4,2	2,7
Участь у громадському житті	2,2	0,6	0,7	0,5
Задоволення життям	7,9	7,0	5,7	4,8
Індекс якості життя	5,7	5,2	4,7	4,0

Джерело: [11]

соціальною проблемою забезпечення таких складових як демократичне управління та задоволення життям, у нашій країні є поляризація суспільства за рівнем доходів. Адже необґрунтована соціально-економічна нерівність завжди вкрай негативно сприймається соціумом і може призвести до навіть до збройного протистояння. І якщо говорити про Україну, то саме подібна нерівність в умовах відсутності «соціальних ліфтів» є головною причиною міграції працездатного населення з України. Це гостро ставить перед вітчизняною економікою, включаючи її регіональний рівень, завдання модернізації суспільної та економічної сфер. Залучення коштів у інфраструктуру, модернізацію, бізнес-середовище та інституційні реформи в регіонах, якщо вони не забезпечені належним рівнем людського капіталу, не зможуть підвищити конкурентоспроможність території, а отже, і забезпечити підвищення якості життя. Тобто основним ресурсом розвитку, і відповідно конкурентоспроможності регіону має бути не сировина і основні фонди, а людський, перш за все, інтелектуальний потенціал. Тому основні зусилля влади і суспільства повинні бути спрямовані на максимальну капіталізацію цього потенціалу. З усіх складових людського капіталу освіта є ключовим фактором, який визначає можливість переходу до інноваційної економіки.

туру, модернізацію, бізнес-середовище та інституційні реформи в регіонах, якщо вони не забезпечені належним рівнем людського капіталу, не зможуть підвищити конкурентоспроможність території, а отже, і забезпечити підвищення якості життя. Тобто основним ресурсом розвитку, і відповідно конкурентоспроможності регіону має бути не сировина і основні фонди, а людський, перш за все, інтелектуальний потенціал. Тому основні зусилля влади і суспільства повинні бути спрямовані на максимальну капіталізацію цього потенціалу. З усіх складових людського капіталу освіта є ключовим фактором, який визначає можливість переходу до інноваційної економіки.

Таблиця 2
Вплив ЗВО на економічний стан та конкурентоспроможність регіону

	Кількість ВНЗ, од	Індекси фізичного обсягу валового регіонального продукту у 2019 році	Кількість патентів (корисна модель) 2016 рік	Індекс конкурентоспроможності регіонів України
Україна	652	103,2	8828	
Вінницька	23	107,3	1315	0,155
Волинська	14	93,8	62	0,178
Дніпропетровська	55	103,4	594	0,255
Донецька	28	102,8	260	0,061
Житомирська	19	100,7	45	0,135
Закарпатська	14	98,4	80	0,145
Запорізька	24	101,4	323	0,207
Івано-Франківська	16	106,1	128	0,157
Київська	21	102,1	155	0,202
Кіровоградська	15	104,5	74	0,129
Луганська	12	103,3	166	0,054
Львівська	43	101,8	344	0,248
Миколаївська	17	104,3	85	0,178
Одеська	40	101,8	357	0,233
Полтавська	18	100,9	211	0,164
Рівненська	13	108,3	122	0,182
Сумська	14	103,2	120	0,155
Тернопільська	18	101,8	283	0,174
Харківська	64	101,4	1081	0,261
Херсонська	21	101,9	108	0,136
Хмельницька	18	99,8	99	0,158
Черкаська	16	103,2	120	0,157
Чернівецька	16	104,4	186	0,171
Чернігівська	16	98,5	25	0,122
м.Київ	97	106,2	2485	0,942

Джерело: сформовано авторами за даними [12; 13]

Таблиця 3

ТОП-35 країн світу з найвищим (Рейтинг) та ТОП-35 країн найнижчим (Антирейтинг) індексом рівня освіти

Рейтинг	Країна	Індекс	Антирейтинг	Країна	Індекс
1	Німеччина	0.940	155	Камбоджа	0,476
2	Австралія	0.929	156	Коморські Острови	0,476
3	Данія	0.920	157	Соломонові Острови	0,469
4	Ірландія	0.918	158	Малаві	0,459
5	Нова Зеландія	0.917	159	Руанда	0,457
6	Норвегія	0.915	160	М'янма	0,452
7	Великобританія	0.914	161	Гаїті	0,445
8	Ісландія	0.912	162	Бутан	0,441
9	Нідерланди	0.906	163	Кот-д'Івуар	0,441
10	Фінляндія	0.905	164	Екваторіальна Гвінея	0,441
11	Швеція	0.904	165	Папуа-Нова Гвінея	0,432
12	Об'єднанні Штати Америки	0.903	166	Танзанія	0,423
13	Канада	0.899	167	Ліберія	0,422
14	Швейцарія	0.897	168	Бурунді	0,418
15	Бельгія	0.893	169	Сирія	0,416
16	Чехія	0.893	170	Афганістан	0,413
17	Словенія	0.886	171	Пакистан	0,407
18	Литва	0.879	172	С'єрра-Леоне	0,403
19	Ізраїль	0.874	173	Гвінея-Бісау	0,402
20	Естонія	0.869	174	Мавританія	0,389
21	Латвія	0.866	175	Мозамбік	0,389
22	Польща	0.866	176	Гамбія	0,386
23	Південна Корея	0.862	177	Центрально-Африканська республіка	0,353
24	Гонконг	0.855	178	Сенегал	0,352
25	Австрія	0.852	179	Йемен	0,347
26	Японія	0.848	180	Гвінея	0,340
27	Грузія	0.845	181	Судан	0,339
28	Палау	0.844	182	Ефіопія	0,335
29	Франція	0.840	183	Джибуті	0,313
30	Білорусія	0.838	184	Південний Судан	0,301
31	Греція	0.838	185	Буркіна Фасо	0,300
32	Росія	0.832	186	Малі	0,290
33	Сінгапур	0.832	187	Чад	0,288
34	Словацьчина	0.831	188	Еритрея	0,269
35	Ліхтенштейн	0.827	189	Нігер	0,247

Джерело: за даними «Рейтинг країн світу за рівнем освіти» [14]

Саме доступність освіти – невід'ємна умова накопичення людського капіталу та інтенсивного економічного зростання.

Питання, що стосуються специфіки вимог до необхідних освітніх характеристик людського капіталу слід розглядати в тісному зв'язку з вивченням тенденцій розвитку ринкового суспільства, його галузевих трансформацій і ринку праці. З огляду на те, що в другій половині 20-го століття в економіці розвинених країн стала переважати тенденція до витіснення матеріального виробництва сферою послуг [6]. Відповідно, змінився і характер зайнятості, на який має значний вплив звернення до інформаційних ресурсів [1, с. 38]. У цьому контексті необхідне переосмислення бачення розвитку регіонів, що потребує наукового стратегування їхнього розвитку, орієнтованого на ефективне використання людського потенціалу на засадах диверсифікації регіональних економік. Відповідно зростає необхідність коригування структурних вад кожного регіону науково обґрунтованими засобами.

Освіта все більше розглядається не тільки як спосіб зміни соціального і економічного статусу індивіда, але і як фактор соціально-економічного розвитку

території. Конкуренентоспроможність регіону, можливості для економічного зростання і інвестиційна привабливість, соціальна стабільність у сучасних умовах визначається якістю трудового потенціалу, його відповідністю умовам, суспільного виробництва, що постійно змінюється. Розвиток сучасної економіки перетворює освітні послуги в найбільш затребуваний товар, оскільки, за висловом А.В. Трохимчук, сьогодні на ринку праці «купується не співробітник, а його кваліфікація, знання та вміння» [8, с. 294]. Якщо розглянути концентрацію вищих навчальних закладів по регіонах України – простежується помітний взаємозв'язок виробництва валового регіонального продукту з кількістю наявних у регіоні вищих навчальних закладів.

З наведених даних можна зробити висновок, що питома вага наукової та освітньої інфраструктури суттєво впливає на якість людського капіталу та відповідно формування ВВП. З огляду на зазначене, освіту та наукову діяльність можна вважати одним з основних факторів економічного зростання і технологічного прогресу. Їх стан і ефективність визначають економічний і виробничий потенціал, обороноздатність, життєвий рівень громадян і між-

народний статус держави [8, с. 297]. До речі, рейтинг країн світу складається саме на основі індексу рівня освіти, який розраховується як індекс грамотності дорослого населення та індекс сукупної долі тих, що отримують освіту. Останній такий рейтинг був підготовлений у кінці 2018 року.

Економічний стан країн з високим індексом рівня освіти не потребує коментарів. Якщо говорити про лідерів «антирейтингу», то це переважно слаборозвинені країни Африки і Азії. Через погану економічну обстановку, відсутність доступу населення до високоякісних освітніх послуг, показник рівня освіти тут досить низький. Відповідно низькі і темпи соціально-економічного зростання.

Аналіз соціально-економічних характеристик територій за ключовими економічними показниками показує чіткий взаємозв'язок освіти та якості життя. Освіта підвищує продуктивність праці, що забезпечує збільшення доходів зайнятих і зростання ВВП. Проведені в середині 1980-х років у США дослідження показали, що збільшення терміну навчання робочої сили на один рік може привести до додаткового зростання ВВП на 2% [2, с. 58]. В останні роки у країнах Організації економічного розвитку та співробітництва (далі – ОЕРС) та їх партнерів також був проведений ряд досліджень, спрямованих на вивчення впливу людського капіталу на економічне зростання регіону. В результаті було встановлено, що кожен додатковий рік навчання призводить до 0,5-1,2%-ого економічного зростання. Збільшення середньостатистичного рівня освіти на один рік піднімає виробництво продукції на душу населення на 5% [8, с. 293]. Таким чином обсяги вкладення в людський капітал через освіту визначають економічне зростання і є найбільш потужною рушійною силою економічного розвитку.

Очевидно, що освіта впливає на всі сфери суспільного життя. Для держави підвищення рівня освіти громадян відбивається: у зниженні соціальної напруженості, скороченні безробіття, зниженні рівня бідності, антигромадської поведінки, злочинності, в зростанні соціальної мобільності, у підвищенні культурного рівня населення, в збільшенні соціальної відповідальності громадян. З позиції економіки, результативність функціонування системи вищої освіти виражається в зростанні продуктивності праці, ВВП і ВПП (валового регіонального продукту), у підвищенні конкурентоспроможності національної/регіональної економіки. Тобто інвестиції саме в освіту створюють широкий спектр економічних і соціальних ефектів. Вони також сприяють підвищенню рівня економічної справедливості і скороченню рівня бідності, підвищенню соціальної мобільності між поколіннями, формуванню кадрового потенціалу, а також своєчасній адаптації стратегії розвитку освіти до змін ринку праці. І, відповідно, повинні розглядатися як один з найбільш ефективних видів капіталовкладень. Так звані «Кращі країни світу», за версією U.S. News & World Report, зростання інвестицій в освіту і науково-дослідну діяльність розглядають як інструмент стимулювання економічного зростання і забезпечення повної зайнятості, а високий рівень знань, навичок і компетенцій населення визнають запорукою успіху і безпеки держави [15].

Стосовно України, то відповідно до запропонованих змін до державного бюджету України 2020 року передбачається тотальне скорочення державних витрат на наукову сферу. Слід зазначити, що рівень цих витрат у порівнянні з іншими країнами і так перебував на критично низькому рівні: за планом на 2020 рік – 10,6 млрд. грн. (або 0,2% ВВП), це

при тому що згідно зі статтею 48 Закону України «Про наукову і науково-технічну діяльність» держава повинна забезпечувати бюджетне фінансування наукової і науково-технічної діяльності в розмірі ... не менше 1,7% ВВП. Як наслідок скорочення державної підтримки науки – Україна зараз знаходиться серед країн з найнижчим рівнем «науково-дослідницької капіталізації» ВВП. Так, виконані в Україні дослідження і розробки (ДіР) у 2019 році становили по оцінці лише 0,4% ВВП, у той час як в середньому по країнах ОЕРС цей показник складає 2% ВВП [9]. Ситуація в наукових організаціях близька до критичної і продовжує погіршуватися. Бюджетне фінансування науки скорочується, зарплатний фонд інститутів зменшується, відповідно почалися скорочення, не вистачає коштів на оплату комунальних послуг та податків на майно. Криза торкнулася більшості сфер наукової діяльності, однак фундаментальна наука постраждала особливо сильно. Хоча згідно зі стратегією ЄС «Європа-2020», курс на який декларує Україна, поставлено завдання довести рівень фінансування науки в країнах ЄС до 3% ВВП у 2020 році. (Довідково: у порівнянні з країнами ОЕРС частка ДіР в економіці України відповідає рівню таких країн, як Чилі, Румунія, Латвія, Аргентина). Найбільші обсяги виконання ДіР спостерігаються в Швейцарії – 3,4%; Кореї – 4,2%; Ізраїлі – 4,3% ВВП. За останні 10 років чисельність дослідників у нашій державі скоротилося більш ніж удвічі. Україна входить до числа країн з найменшою концентрацією дослідників: 12 осіб на 10000 населення проти 55 в країнах Європи та ОЕРС.

Проблемою є і те, що роботодавці постійно скаржаться на низьку якість випускників вищої школи. Однією з основних причин низької якості освіти вважають велику кількість навчальних закладів, а отже, і студентів. У публічному дискурсі цю особливість української системи освіти пов'язують з пережитками радянської системи. Але як показують статистичні дані [7], «роздута» система вищої освіти насправді є наслідком постсоціалістичних трансформацій, пов'язаних з переходом до капіталізму. Вона сформувалася як ринкова пропозиція на підвищення попиту освітніх послуг.

Статистика свідчить, що починаючи з 2010/2011 навчального року кількість зарахованих студентів постійно перевищує кількість випускників шкіл. Після розпаду Радянського Союзу мережа університетів в Україні зросла переважно через появу приватних послуг. Крім приватних університетів, державні установи також почали надавати платні послуги. Тому причина падіння якості вищої освіти швидше криється в першочерговому намірі отримання прибутку, ніж у пережитках радянського досвіду. При продовженні зазначених тенденцій у науковій і освітній сфері ще кілька років, з високою ймовірністю можна стверджувати, що відродження української науки стане неможливим навіть при істотному збільшенні бюджетного фінансування. Українська наука просто перестане існувати як громадський інститут. Реальним шансом поліпшити ситуацію в науковій і освітній сферах України, трансформували їх у фактор економічного зростання став Указ Президента України № 210/2020 «Про вдосконалення вищої освіти в Україні».

Сектор досліджень Таврійського регіону та Криму у місті Херсоні Національного інституту стратегічних досліджень провів дослідження зазначеної тематики в Херсонській, Миколаївській областях та Автономній республіці Крим, за результатами якого

підготував пропозиції до проекту Стратегії розвитку вищої освіти в Україні на 2021–2031 роки, а саме:

1. З метою підвищення рівня планування чисельності науково-педагогічних працівників і узгодження обсягів підготовки фахівців з вищою освітою за державним замовленням, враховуючи, що однією з найбільш істотних складових витрат закладів вищої освіти – є витрати на оплату праці, розробити нормативи чисельності студентів на одну штатну посаду науково-педагогічного працівника нового покоління, які можуть бути введені на галузевому рівні, як нормативний документ, або мати локальний характер і використовуватися вузами для прийняття управлінських рішень з питань організації навчального процесу, при плануванні праці та її оплати, складанні кошторисів витрат і т.п. При формуванні системи нормативів за основу може бути взята «Методика розрахунку нормативів чисельності студентів на одну штатну посаду науково-педагогічного працівника у закладах вищої освіти III-IV рівнів акредитації» (свідоцтво про реєстрацію авторського права на твір № 33535, дата реєстрації 01.08.2010 року (автори Ломоносов А.В., Ломоносова О.Е.)). Зазначена методика дозволяє формувати економічно обґрунтовані системи нормативів для кожної окремої спеціальності і освітньої програми.

2. Для запобігання втрати кращих випускників шкіл і «вимивання» людського капіталу з регіонів, забезпечення їх підприємств кваліфікованими фахівцями та надання системі державного замовлення гнучкості, доповнити відкриту конкурсну пропозицію (широкий конкурс) закритими (фіксованим) конкурсними пропозиціями для регіонів. При визначенні для кожного регіону кількості місць для навчання за державним замовленням враховувати демографічну ситуацію і стан вищої освіти (наприклад, кількість випускників, чисельність студентів, у тому числі на 10 тис. населення, спектр спеціальностей, за якими здійснюється підготовка фахівців необхідних для конкретного регіону і т.д.), індикатори соціально економічного розвитку, в тому числі людського і людського інтелектуального капіталу, стратегію і перспективи кожного регіону і т.п.

3. З метою ефективного реалізації державної політики в галузі освіти і науки, інновацій та соціально-економічного розвитку регіонів, а також для створення умов для прийняття науково обґрунтованих рішень і підвищення впливу на процеси, що відбуваються в цій галузі, доцільним є організація проведення моніторингу регіональних систем вищої освіти. Здійснення такого моніторингу дозволить:

- контролювати стан і зміни параметрів функціонування і розвитку систем вищої освіти регіонів;
- своєчасно формувати достовірну інформацію, яка б забезпечувала виконання комплексу досліджень, що включають аналіз, оцінку і прогнозування соціально-економічних процесів у сфері вищої освіти, а також підготовки рекомендацій щодо внесення необхідних коректив. Результати моніторингу можуть використовуватися при формуванні концепцій, програм і планів розвитку вищої освіти, контролі реалізації державної політики в сфері вищої освіти регіону, вирішенні питань оптимізації мережі навчальних закладів, проведення експертної оцінки доцільності створення в регіоні нових освітніх установ, внесення до Міністерства освіти і науки України пропозицій, спрямованих на поліпшення функціонування закладів вищої освіти.

Для проведення постійного моніторингу регіональних ринків освітніх послуг вищої освіти доцільно

організувати Науково-дослідні центри (громадські організації, які б виконували дослідження стану і розвитку вищої освіти області) моніторингу регіональної вищої освіти при органах державної влади. Наприклад, такий центр створено при Херсонській обласній адміністрації. При плануванні своєї роботи Центр моніторингу вищої освіти враховуватиме:

основні напрямки соціально-економічного розвитку і науково-технічного прогресу, державні та галузеві науково-технічні і цільові програми, плани і програми розвитку громад і територій. Актуальні регіональні проблеми, пов'язані з вищою освітою, визначатимуться Центром моніторингу самостійно, або пропонуватимуться для дослідження і вирішення іншими установами і організаціями.

4. З метою розширення автономії вищих навчальних закладів та надання їм дієвого інструментарію для прийняття обґрунтованих управлінських рішень пропонується наступне:

4.1. Дозволити ЗВО, що мають статус національних або дослідних, самим розраховувати і встановлювати розміри оплати освітніх та інших послуг, в тому числі індикативну собівартість.

4.2. Дозволити ЗВО, річний обсяг бюджетного фінансування яких становить не менше 100 млн. грн., закупівлю товарів, робіт і послуг, придбання яких передбачається за рахунок власних надходжень відповідно до Закону України № 922-VIII від 25 грудня 2015 року «Про державні закупівлі», за спрощеною процедурою, починаючи не з 50 тис. грн., а з 200 тис. грн.

4.3. З метою реалізації фінансової автономії ЗВО в умовах хронічного недофінансування розробити механізм адаптації вищих навчальних закладів до вимог ринку і процесів економізації вищої школи. Це, в свою чергу, передбачає формування комплексу нормативних, методичних та довідкових матеріалів, які забезпечували б прийняття ефективних управлінських рішень в умовах недофінансування. Так, Херсонською філією Національного університету кораблебудування імені адмірала Макарова підготовлений комплекс методичних матеріалів, що забезпечують адаптацію ЗВО в умовах обмеженого фінансування.

5. Спростити механізм впровадження подвійних дипломів та режим отримання викладачем права для викладання за кордоном.

6. Збільшити в освітньо-кваліфікаційних програмах ЗНО кількість фізико-математичних і технічних дисциплін.

7. Забезпечити збалансований розвиток і ефективне використання потужностей регіональних вузів для підготовки молодих фахівців та передбачити для ЗВО програми перенавчання різних вікових груп населення відповідно до потреб ринку праці.

8. Забезпечити вдосконалення використання ІТ-технологій у навчальному процесі (особливо для потреб в екстремальних умовах).

9. Передбачити врегулювання однаковості вимог при ліцензуванні та акредитації освітніх програм.

10. Скасувати здачу ЗНО, і, зокрема, ЗНО з іноземної мови, для вступників до магістратури та надходять на контрактній основі.

11. Передбачити пріоритетне фінансування інженерних спеціальностей в ЗВО за рахунок бюджетів усіх рівнів, а також збільшення в шкільних освітніх програмах кількості навчальних годин на фізико-математичні та технічні дисципліни, розглянути можливість створення політехнічних шкіл.

12. Акредитацію освітніх програм проводити не пізніше ніж за рік до отримання випускниками

диплома, для забезпечення, в разі не проходження акредитації ЗВО, можливості випускникам, зокрема контрактникам, отримати диплом у ЗВО з акредитованими програмами.

13. Не враховувати індекс працевлаштування студентів при призначенні фінансування ЗВО.

14. Стимулювати розвиток професійно-технічної освіти в Україні.

15. Розглянути можливість створення навчальних кластерів (ПТУ, коледж, ЗВО, підприємство). Розробити механізм залучення регіональних ЗВО в якості структурних підрозділів Індустріальних парків.

16. Забезпечити всебічну державну підтримку створення та розвитку наукових шкіл.

17. Проводити політику використання регіональних вузів, як тригерів економічного розвитку регіонів, запобігаючи їх бездумну ліквідацію, враховуючи їх вплив на зайнятість і економічне становище регіону, а також те що необґрунтоване скорочення викладачів і наукових співробітників призведе до значного зростання протестного потенціалу.

18. Не допускати зниження фінансування фундаментальних наукових досліджень нижче законодавчо встановлених показників. Впроваджувати ефективні форми (з досвіду економічно розвинених країн світу) державного стимулювання витрат бізнесу на дослідження і розробки – фактично опосередкованого фінансування науки з боку держави – податкові відрахування, податкові кредити і ін.

19. Максимально зберегти кількість державних регіональних ЗВО, зважаючи на їх інтегрованість в економіку регіонів та створення умов доступності вищої освіти.

Висновки. Впровадження зазначених пропозицій (узгоджених з керівниками провідних ЗВО регіону) на державному рівні, на думку авторів, дозволить перетворити науку і освіту в висококонкурентну сферу діяльності, дієвий спосіб покращення якості людського капіталу, і як наслідок – економічного становища держави. З огляду на те що наука і освіта – це не тільки питання статусу і культурного рівня, а найефективніший чинник розвитку, то розробка і реалізація Стратегії поліпшення якості вищої освіти має стати першочерговим державним завданням.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Длугопольский А.В., Чекаловская Г.З. Образование как фактор формирования человеческого капитала и экономического роста (на примере Украины). *Теоретическая экономика*. 2013. № 3. С. 32–39.
2. Нуриев Р.М. Развитие человеческого капитала как реальная альтернатива сырьевой специализации страны. *Экономический вестник Ростовского государственного университета*. 2007. Том 5. № 3. С. 55–61.
3. Человеческий капитал – как фактор опережающего экономического развития М.С. Хараева. *Креативная экономика*. 2009. Том 3. № 3. С. 20–27.
4. Филипенко А.С. Народная солидарная экономика: концептуальный эскиз. *Экономика Украины*. 2016. № 6(647). С. 19–28.
5. Lomonosov A., Lomonosova O., Nadtochii I. The systematization and classification of socio-economic problems in higher education. *Baltic Journal of Economic Studies*. 2019. Vol. 5. No. 4. P. 137–147. DOI: 10.30525/2256-0742/2019-5-4-137-147
6. Ломоносов А.В., Ломоносова О.Е. Проблеми розвитку людського інтелектуального капіталу Херсонщини. *Таврійський науковий вісник: науковий журнал*. Херсон : Айлант. 2008. Вип. 57. С. 147–152.
7. Савіна Г.Г. Розроблення системи управління розвитком трудового потенціалу регіонів України в контексті світових інтеграційних процесів : монографія. Херсон : ХНТУ, 2010.
8. Куц А. Указываем молодежи на дверь: Почему Украине ни в коем случае нельзя сокращать госзаказ в образовании. 112 ua. URL: <https://112.ua/mnenie/ukazyvaem-molodezhi-na-dver-pochemu-ukraine-ni-v-koem-sluchae-nelzya-sokrashhat-goszakaz-v-obrazovanii-454224.html> (дата звернення: 31.07.2020).
9. Трохимчук А.В. Влияние образования на экономику в условиях постиндустриального общества. *Концепт*. 2017. Т. 14. С. 292–298. URL: <http://e-koncept.ru/2017/770663.htm> (дата звернення: 31.07.2020).
10. Данилишин Б. Зміни до держбюджету-2020: Процес руйнування наукової сфери вже запущено. *Zik.ua*. URL: https://zik.ua/blogs/zminy_do_derzhbiudzhetu_2020_protse_ruinuvannia_naukovoji_sfery_vzhe_zapushchenyi_963545 (дата звернення: 04.08.2020).
11. Мінсоцполітики запевняє, що суттєвого підвищення рівня бідності у 2020 році не буде. *Укрінформ*. URL: <https://www.ukrinform.ua/g1market.ru/ratings/education-index> (дата звернення: 19.08.2020).
12. Україна посіла 5 місце з кінця у рейтингу кращих країн світу. *Lenta.ua*. URL: <https://lenta.ua/ua/ukrayina-posila-pyate-mistse-z-kintsya-u-reytingu-krashchih-krayin-svitu-34813/> (дата звернення: 19.08.2020).
13. Держстат України. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua> (дата звернення: 17.08.2020).
14. Львівська обласна державна адміністрація. URL: https://loda.gov.ua/upload/users_files/22/upload/index%20konkurentospromozhnosti_aparatka_pdf (дата звернення: 18.08.2020).
15. Рейтинг стран мира по Индексу уровня образования. URL: <https://g1market.ru/ratings/education-index> (дата звернення: 19.08.2020).
16. Україна посіла 5 місце з кінця у рейтингу кращих країн світу. *Lenta.ua*. URL: <https://lenta.ua/ua/ukrayina-posila-pyate-mistse-z-kintsya-u-reytingu-krashchih-krayin-svitu-34813/> (дата звернення: 19.08.2020).

REFERENCES:

1. Dlugopol'skij A.V., Chekalovskaya G.Z. (2013). *Образование как фактор формирования человеческого капитала и экономического роста (на примере Украины)* [Education as a factor in the formation of human capital and economic growth (on the example of Ukraine)]. *Теоретическая экономика*, no. 3, pp. 32–39. [in Russian]
2. Nuriev R.M. (2007). *Razvitie chelovecheskogo kapitala kak real'naya alternativa syr'evoj specializacii strany* [Development of human capital as a real alternative to the country's raw material specialization]. *Ekonomicheskij vestnik Rostovskogo gosudarstvennogo universiteta*, tom 5, no. 3, pp. 55–61. [in Russian]
3. Kharaeva M.S. (2009). *Chelovecheskij kapital – kak faktor operzhayushchego ekonomicheskogo razvitiya* [Human capital as a factor of outstripping economic development]. *Kreativnaya ekonomika*, tom 3, no. 3, pp. 20–27. [in Russian]
4. Filipenko A.S. (2016). *Narodnaya solidarnaya ekonomika: konceptual'nyj ehskiz* [People's solidarity economy: concept sketch]. *Ekonomika Ukrainy*, no. 6(647), pp. 19–28. [in Russian]
5. Lomonosov A., Lomonosova O., Nadtochii I. (2019). The systematization and classification of socio-economic problems in higher education. *Baltic Journal of Economic Studies*. Riga: Publishing House «Baltija Publishing», vol. 5(2019), no. 4, pp. 137–147. DOI: 10.30525/2256-0742/2019-5-4-137-147
6. Lomonosov A.V., Lomonosova O.E. (2008). *Problemi rozvitku lyud'skogo intelektual'nogo kapitalu Khersonshchini* [Problems of development of human intellectual capital of Kherson region]. *Tavrjjs'kij naukovij visnik: naukovij zhurnal*. Kherson: Ajlant, vol. 57, pp. 147–152. [in Ukrainian]
7. Savina G.G. (2010). *Rozroblennya sistemi upravlinnya rozvitkom trudovogo potencialu regioniv Ukrainy v konteksti svitovikh integracijnih procesiv: monografiya* [Development of a management system for the development of labor potential of the regions of Ukraine in the context of global integration processes. monograph]. Kherson: KHNTU. [in Ukrainian]
8. Kushch A. *Ukazyvaem molodezhi na dver': Pochemu Ukraine ni v koem sluchae nelzya sokrashchat' goszakaz v obrazovanii*. 112 ua. Available at: <https://112.ua/mnenie/ukazyvaem-molodezhi-na-dver-pochemu-ukraine-ni-v-koem-sluchae-nelzya-sokrashhat-goszakaz-v-obrazovanii-454224.html> (accessed July 31, 2020).
9. Trokhimchuk A.V. (2017). *Vliyanie obrazovaniya na ekonomiku v usloviyakh postindustrial'nogo obschestva*. *Koncept*. T. 14, pp. 292–298. Available at: <http://e-koncept.ru/2017/770663.htm> (accessed July 31, 2020).

10. B. Danilishin. Zmini do derzhbyudzhetu-2020: Proces rujn-vannya naukovoi sferi vzhe zapushcheno. Zik.ua. Available at: https://zik.ua/blogs/zminy_do_derzhbiudzhetu_2020_protse_ruinuvannia_naukovoï_sfery_vzhe_zapushchenyi_963545 (accessed August 04, 2020).
11. Minsocpolitiki zapevnyae, shcho suttevogo pidvishchennya rivnya bidnosti u 2020 roci ne bude. Ukrinform. Available at: <https://www.ukrinform.ua/rubric-society/3029694-minsocpolitiki-zapevnae-so-suttevogo-pidvisenna-rivna-bidnosti-u-2020-roci-ne-bude.html> (accessed August 07, 2020).
12. Dzerkalo tizhnya. Available at: <https://zn.ua/ukr/SOCIUM/yakist-zhit-tya-na-shlyahu-do-adekvatnosti-.html> (accessed August 12, 2020).
13. Derzhstat Ukraini. Available at: <http://www.ukrstat.gov.ua> (accessed August 17, 2020).
14. L'vivs'ka oblasna derzhavna administraciya. Available at: https://loda.gov.ua/upload/users_files/22/upload/indeks%20konkurentospromozhnosti_aparatka_pdf (accessed August 18, 2020).
15. Rejting stran mira po Indeksu urovnya obrazovaniya. Available at: <https://gtmarket.ru/ratings/education-index> (accessed August 19, 2020).
16. Ukraina posila 5 misce z kincy u rejtingu krashchikh krain svitu. Lenta.ua. Available at: <https://lenta.ua/ua/ukrayina-posila-py-ate-mistse-z-kintsya-u-reytingu-krashchih-krayin-svitu-34813/> (accessed August 19, 2020).

*Стаття надійшла до редакції 16.09.2020.
The article was received 16 September 2020.*